

IKONEN, EEN GESCHIEDENIS DEEL 4

In de derde aflevering van dit verhaal in Nieuwsbrief 19, heb ik gewag gemaakt van de ontwikkeling van de ikonen in Rusland onder invloed van de handelscontacten met het christelijke Byzantium. Hoe het christendom tot staatsgodsdienst werd verheven en de orthodoxie zijn intrede deed in Rusland. Ook komt ter sprake de ontwikkeling van de ikonostase.

Verwoesting van Moskou

Een grote ramp treft in 1547 Moskou, de stad brandt bijna geheel af. Om de hoofdstad van de wereld zo snel mogelijk weer het waardige aanzien te verschaffen, worden uit Duitsland, Engeland, Frankrijk en Italië, bouwmeesters, ambachtslieden, schilders en edelsmeden aangetrokken. Zij worden ondergebracht in de Wapenkamers van het Kremlin, want Rusland heeft immers geen vijanden meer. Door de invloed van deze nieuwkomers wordt de architectuur duidelijke westers, ook de meubelen krijgen westerse vormen, de boeken en atlasen uit het westen worden gekopieerd en zo verschijnen ook westerse elementen in de ikonenschilderkunst. Het perspectief doet zijn intrede, dagelijkse taferelen die als achtergrond voor heiligen en feesten dienen. Op de ikonen worden verschillende perspectiefvormen toegepast die sterk afwijken van het tegenwoordig gangbare centrale perspectief. Combinaties van verschillende perspectiefvormen op één ikoon komen veel voor:



Moeder Gods Kazanskaja Moeder Gods Orante

Ten eerste het centrale of lineair perspectief, evenwijdige lijnen komen bij elkaar op de horizon in het zogenaamde verdwijnpunt. Deze wijze van voorstellen komt overeen met de manier waarop wij om ons heen kijken en wordt toegepast sinds 1400, vanaf de renaissance. Ten tweede het omgekeerde perspectief, karakteristiek voor de ikoonschilderkunst. Het omgekeerde perspectief staat in tegenstelling tot het centrale of lineaire perspectief. Het verdwijnpunt ligt niet in de verte op de horizon, maar voor het beeldvlak, in de beschouwer zelf, daar komen alle lijnen samen, waardoor de beschouwer als het ware in het beeld wordt getrokken. Ten derde het Prominenten-perspectief; de belangrijkste en meest betekenisvolle personen worden groter voorgesteld. Ten vierde het parallelperspectief; alle lijnen lopen evenwijdig aan elkaar en hebben dus geen verdwijnpunt, ze komen nergens bij elkaar. In de ikoonschilderkunst worden gebouwen vaak op deze manier weergegeven, zodat ze geen dieptewerking vertonen. De kledij van de heiligen is westers, en realiteit en emotie krijgen

een plaats in het ikoon. De ikonenschilders zijn zich bewust van hun talent, net als hun westerse broeders signeren en dateren zij nu hun kunstwerken.

De kerkelijke autoriteiten willen deze verwereldlijking in de religie een halt toe roepen. In 1551 komt het concilie van Stoglav bijeen, om te pleiten voor een terugkeer naar de oorsprong van het (Byzantijnse) christendom door de ikonen van het begin weer als leidraad te nemen. De ikonenschilder mag niets naar eigen inzicht aan het beeld toevoegen. Toch worden de 'nieuwe' ikonen door de gelovigen mooi en aantrekkelijk gevonden. Het verzet tegen de terugkeer naar de oude voorbeelden groeit en ook de theologische discussies tussen voor- en tegenstanders van de vernieuwingen lopen hoog op. Dit resulteert in een scheiding van de kerk. De Oudgelovigen (in Rusland raskolniki = scheurmakers genoemd) worden uit de kerk verbannen.

Ook de goeude burgers hebben belangstelling voor ikonen voor particuliergebruik. De familie Stroganov, rijk geworden in de zout- en bonthandel, laat omstreeks zestienhonderd in een atelier in een van hun paleizen ikonen schilderen in opdracht van particulieren. De ikonen, gesigeneerd door de schilders, zijn verfijnd geschilderd en voorzien van zilveren en gouden bekledingen met edelstenen en rivierparels. De bojaren (= grootgrondbezitters) gaan ervan uit dat de theologische waarde van de ikoon net zo groot is als de esthetische waarde. De Stroganov-stijl heeft ondanks haar korte bestaan veel invloed gehad op de negentiende eeuwse ikonen, die in een vergelijkbaar verfijnde stijl zijn uitgevoerd.

De Kremlinkamers, ateliers in het Kremlin, blijven bestaan, hier worden niet alleen ikonen volgens de laatste mode vervaardigd, maar ook juwelen voor de opkomende derde stand.

De kerk blijft het realisme in de ikonenkunst afkeuren.

De patriarch die overgaat tot het vernietigen van zogenaamde 'westerse' ikonen wordt afgezet, en slijt zijn dagen in ballingschap. De ikoon blijft hoe dan ook de heilige en een heilige wordt niet vernietigd.

De directeur van de Wapenkamers in het Kremlin, de van oorsprong edelsmid Usakov, is als ikonenschilder beroemd geworden als de Russische Rafael. Hij schildert met licht-donker werking



Passie van Christus



Feestdagenrij in de ikonostase

Paasikoon

en probeert het goddelijke zo natuurlijk mogelijk in beeld te brengen. Zo legt hij de basis voor een nieuwe realistische stijl.

In dezelfde tijd als de Wapenkamers ontstaat in Kostroma ten noorden van Moskou ook een artel. Deze schilders van Kostroma (1660-1680) worden beschouwd als de grootste muurschilders en ikonenschilders van de tweede helft van de zeventiende eeuw. De schilders laten de wereld zien door de ogen van de zeventiende eeuwse burgers. Zij tonen juist 'de derde klasse' en de boerenbevolking. Christelijke vertellingen worden alledaagse gebeurtenissen. Artisticeit en rijke decoratie vieren hoogtij. Na de zeventiende eeuw hebben zich weinig spectaculaire veranderingen of ontwikkelingen voorgedaan, er wordt voortgeborduurd op de oude, gevestigde tradities.

Rond 1800 is er sprake van een renaissance. In de dorpen van de Oudgelovigen, die in de zeventiende eeuw uit de orthodoxe kerk zijn verbannen, werken ikonenschilders in artels waar ikonen in de stijl van de bloeitijd van de zeventiende eeuw, met toevoegingen uit de negentiende eeuw worden geschilderd. Deze ikonen blinken uit in het gebruik van goud, met fijne details in architectuur, landschap en kledij. Ook de verzorgde kalligrafie op de ikonen is tekenend voor de ikonen van Oudgelovigen.

Na de Russische revolutie van 1917 worden kerken, kloosters, klokkentorens, relieken en ikonen vernietigd. De monniken en nonnen staan letterlijk op straat. Toch worden heimelijk weer klooster gesticht, met name vrouwenkloosters. In de dorpen Palech en Mstera, bekend geworden om de prachtige ikonen, gemaakt door de Oudgelovigen, is de techniek van het gedetailleerde schilderen tijdens de communistische tijd niet verloren gegaan. In die periode zijn de schilders overgestapt op het vervaardigen van lakdozen met afbeeldingen van o.a. sprookjes.

In de jaren negentig van de twintigste eeuw worden gebouwen, die vaak in deplorabele toestand verkeren, aan de kerk teruggegeven. Met veel mankracht worden de kerken en kloosters weer opgeknapt. Seculiere functies die de kloostergebouwen decennia lang hadden gehad, worden langzaam maar zeker weer vervangen door religieuze. Na de val van het communisme zijn de schilders weer teruggekeerd naar hun oude liefde, het schilderen van ikonen.

De eens, onder dit regiem afgebroken kerken en kloosters worden door zeer gemotiveerde en goed geschoolde kunstenaars voorzien van muurschilderingen en ikonen, alsof de traditie nooit onderbroken is geweest!

drs. Ina Kragten-Belt
Dronten

COLOFON

De Nieuwsbrief is het contactorgaan van de Vereniging 'Vrienden van het Ikonenmuseum' te Kampen en verschijnt minimaal tweemaal per jaar. Leden, donateurs en sponsors ontvangen de Nieuwsbrief gratis en hebben gratis toegang tot het Ikonenmuseum.

Redactie

Ina Kragten: inakragten@solcon.nl
Aly Brug: alybrug@hetnet.nl
Cees Sanders (eindredacteur):
wijsanders@ziggo.nl
Aan deze editie van de Nieuwsbrief werkten mee: Ina Kragten, Aly Brug, Cees Sanders en Evelien Jalving.
Fotografie: Aly Brug, Ina Kragten.

Redactieadres

Per e-mail: wijsanders@ziggo.nl.
Per post Burgwal 25, 8261 EN Kampen
of p/a Ikonenmuseum Nieuwsbrief, Buiten Nieuwstraat 2, 8261 AV Kampen.

Lidmaatschap van de Vereniging

Opgave lidmaatschap via bovengenoemde correspondentieadressen en via de website www.ikonenmuseumkampen.nl.
Telefoonnummers:
038-2303775 en 038-3858483.
Enkel lidmaatschap minimaal € 30 of dubbel lidmaatschap minimaal € 40 per kalenderjaar. IBAN: NL 23 INGB 0664126693 t.n.v. de Vereniging. De bijdrage/contributie is aftrekbaar van de belasting.

Openingstijden van het Ikonenmuseum

Dinsdag- en woensdagmiddag
van 13.00 – 17.00 uur
en op donderdag, vrijdag en zaterdag
van 10.00 – 17.00 uur.
Groepsbezoek en rondleidingen op afspraak.
Telefoon 038-3858483.

Adres van het Ikonenmuseum

Buiten Nieuwstraat 2, 8261 AV Kampen
Telefoon: 038-3858483
E-mail: info@alexanderstichting.nl
Website: www.ikonenmuseumkampen.nl



@Ikonenmuseum



Ikonenmuseum Kampen

Ontwerp en drukwerkbegeleiding
Studio-88 • Voorstraat 88 • Kampen
www.studio-88.nl



IKONENMUSEUM
KAMPEN

NIEUWSBRIEF

Nr. 20 • NAJAAR 2015

Contactorgaan van de Vereniging 'Vrienden van het Ikonenmuseum Kampen'



Pokrov van de Moeder Gods

ALEXANDER NEWSKI KAPEL IN POTSDAM

In het voorjaar van 2015 bezocht ik in Potsdam, de Russische kolonie Alexandrowka, en raakte geïnteresseerd in haar interessante geschiedenis. De Russisch-orthodoxe Alexander Newski kapel werd in opdracht van de Pruisische koning Frederik Willem III tussen 1826 en 1829 op de Kapellenberg in Potsdam gebouwd in de Russische kolonie Alexandrowka.

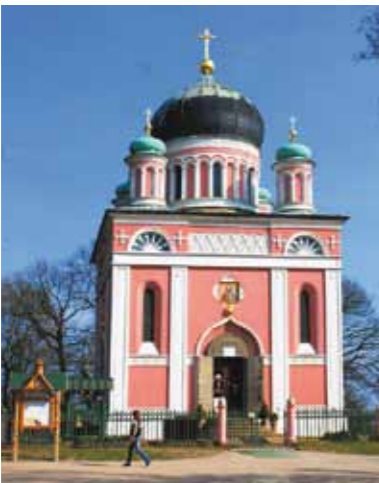
In 1806 werd het Pruisische leger bij Jena en Auerstadt door Napoleon verslagen. In 1812 dwong Napoleon de Pruisische koning gezamenlijk te vechten tegen Rusland. Van de meer dan duizend gevangenen genomen Russische soldaten bleven er tweeënzestig in 1812 in Potsdam. Uit deze groep formeerde zich een soldatenkoor dat onder de hoede kwam van het Garderegiment. In 1813 werden de bakens verzet, Pruisen en Rusland trokken nu zij aan zij ten strijde tegen Frankrijk. In het leger van de Pruisische koning trok ook het Russische soldatenkoor mee, en zorgde onderweg voor de muzikale noot.



Toen de tsaar in 1825 stierf, waren er nog twaalf zangers van het soldatenkoor in Potsdam. Door de meer dan vriendschappelijke band tussen de Hohenzollern en de Romanovs, de zoon van de tsaar was getrouwd met de dochter van Frederik Willem III, werd in opdracht van de koning voor de koorleden, de kolonie Alexandrowka gesticht, genoemd naar zijn dochter Alexandra.

In 1827 vestigden zich de eerste bewoners in de vrijstaande, gemeubileerde huizen. Zelfs de tuinen waren aangelegd, en iedere huishouding kreeg een koe. De kolonisten moesten zich wel aan bepaalde regels houden; de grondstukken mochten noch verkocht, verpacht of verpand worden, en slechts in de mannelijke lijn worden vererfd. Tegelijkertijd werd begonnen met de bouw van een kerkje voor de bewoners. Om de vriendschap tussen Rusland en Pruisen te verstevigen, werd gekozen voor een ontwerp in Oudrussische stijl van de hofarchitect Wassili Petrowitsch Stassow, aangevuld met Byzantijnse classicistische elementen van de Pruisische architect Karl Friedrich Schinkel.

De naam Alexander Newski was gekozen ter nagedachtenis aan de overleden tsaar Alexander I, en zijn schutpatroon, de heilig verklaarde Alexander Newski, vorst van Nowogard en sinds 1252 Grootvorst van Wladimir. Hij overwon in 1240 het Zweedse leger aan de Newa. In 1829 vond in de kapel de eerste dienst plaats in aanwezigheid van het tsarenpaar Nikolaas I en zijn vrouw Alexandra.



De kapel is een kruiskoepelkerk steunend op vier pilaren. Vijf tamboeren (=onderbouw van een koepel) met vergulde uivormige koepels, voorzien van een kruis, bekronen het gebouw. Met uitzondering van de oostzijde, halfronde gewelfd voor de apsis, zijn de andere zijden gelijk. Vijf treden leiden naar de spitse portaalbogen, de spitsbogen werden met vergulde halve kogels en een Grieks kruis bekroond. Vier nissen in de muur werden op aanwijzing van Frederik Willem IV in 1851 versierd met ikonen, vervaardigd in het atelier van de schilder August von Kloeber. Boven het westelijke portaal Jezus Christus, boven het noordelijke portaal de patroonheilige van de soldaten Theodorus Stratilates, en boven het zuidelijke portaal de naamgever en beschermheilige Alexander Newski.



Door hoge ramen in de zijmuren en de apsis en de halfcirkelvormige ramen in de attika (Gr. ruimte direct onder het dak) valt overvloedig daglicht binnen. In de tamboeren op de hoeken aan de westzijde werden de klokken geplaatst, die tot op heden oproepen tot gebed. Op het roze gekleurde pleisterwerk van de muren, geven de geschilderde pilaren, kroonlijsten, blinde arcaden en andere ornamenten een extra accent. De zuilen in de vierkante binnenruimte vormen een Grieks kruis, hierop rusten bogen, die de zuilen met elkaar verbinden. In het vierkant openbaren zich de tamboer en de koepel van de middelste toren.



Architect Schinkel week af van de Russische kerktraditie van rijke wandschilderingen. Om de ruimte 'eenvoud en rust' te laten uitstralen, liet hij de wanden in fel groen, de zuilen en bogen in gedempt wit schilderen. In de apsis scheidt een houten beeldenwand, de ikonostase, het altaar van de gemeenschappelijk ruimte, die plaats biedt aan ongeveer 50 personen. Er zijn geen stoelen,



de gelovigen nemen staand deel aan de dienst, alleen zieken en invaliden is het geoorloofd zittend deel te nemen. De rijk versierde ikonostase domineert de kerk. De ikonostase heeft de vorm van een triomfboog, waarop een fronton bekroond met een verguld Latijns kruis. In het midden van het fronton bevindt zich de schildering van het Laatste Avondmaal geflankeerd door Griekse kruisen. De tweedelige Koninklijke deur leidt naar de altaarruimte, het Allerheiligste, dat met een gordijn aan het zicht onttrokken is. De deur en het gordijn zijn ingevolge de Russisch-orthodoxe liturgie gesloten of geopend en blijven alleen in de Paasweek open, achter het altaar is 'Christus Hemelvaart' zichtbaar. De ikonostase beschilderd in 1828-1829 door Russische kunstenaars tonen op de Koninklijke deur, omrand door vergulde wijnranken, aan de bovenkant de Annunciatie, en op de onderkant de borstbeelden van de vier evangelisten. Links naast de deur is Maria met Jezus afgebeeld en rechts de beeltenis van Jezus Christus. Aan de rechter zijkant van de ikonostase zijn Russische medailles en Pruisische gedenkmunten uit de Bevrijdingsoorlog 1813 tot 1815 tentoongesteld. De talrijke ikonen aan de wanden tonen tweedimensionale afbeeldingen van heiligen op een goudglanzende ondergrond, het symbool van het licht, sommige zijn bekleed met een zilveren oklad (edelmetalen bekleding van een ikoon). Zowel de ikonen als de inventaris waren schenkingen uit St.Petersburg, het patriarchaat uit Moskou, en van tsarina Alexandra Fjodorowna.

Sinds 1986 waakt, de aangestelde priester Anatolij Koljada, over de orthodoxe gelovigen, die ook verantwoordelijk zijn voor de financiering. Er wordt geen kerkbelasting geheven.

De kerk staat als onderdeel van de unieke kolonie Alexandrowka sinds 1999 als Werelderfgoed onder bescherming van UNESCO.

drs. Ina Kragten

Literatuur

- Postma Renee, *Midden-Europa achter de schermen*, Van Habsburg naar Brussel, (Amsterdam/Rotterdam 2004)
- Klusmann Uwe, Pötzl Norbert F., *Preussens Herrscher*, Die Welt der Hohenzollern, (München 2011)

TENTOONSTELLING 'PASSIE, KRUIS EN OPSTANDING'

Op 30 januari 2016 is de opening van de expositie 'Passie, Kruis en Opstanding'. De opzet is groots. Metalen ikonen uit de zogenaamde Jeckelcollectie, stukken uit Duitsland die niet eerder in Kampen te bewonderen waren en topstukken uit de eigen collectie vormen samen de unieke tentoonstelling. Hierbij zijn ook ikonen die recent in bruikleen zijn verkregen en dus niet eerder te zien waren in het museum. Er wordt een catalogus gemaakt voor de tentoonstelling in zowel de Nederlandse als de Duitse taal. De catalogus wordt ook in Duitsland verspreid. De tentoonstelling loopt van 2 februari t/m 7 mei 2016.

Tot en met 23 januari 2016 kunt u terecht voor de expositie 'Religie Nu, Spiritualiteit in Nederland'. Een serie fotoportretten van zeventig verschillende voorgangers van geloofsgemeenschappen in hun natuurlijke leef- en werksituatie. De foto's zijn gemaakt door mediakunstenaar Eddy Seesings. Parallel aan deze foto-expositie zijn, in andere zaken, Russische en Griekse ikonen te zien. Drie redenen dus om het museum ook dit jaar nog te bezoeken.

IKOON VAN DE MAAND

Pokrov van de Moeder Gods

De meeste ikonen waarop de Pokrov van de Moeder Gods is afgebeeld, tonen een combinatie van twee wonderbaarlijke gebeurtenissen die volgens de overlevering beide in Constantinopel zouden hebben plaatsgevonden. Het eerste verhaal betreft de verschijning van de Moeder Gods aan Andreas Salos, de kluisenaar en "nar om Christus' wil". Op deze ikoon staat de uitgemergelde en in een eenvoudig kleed gehulde Andreas met zijn leerling Epiphanos rechts van het midden in het onderste deel van de ikoon afgebeeld. Andreas wijst naar boven, naar de Moeder Gods, die in het bovenste deel is afgebeeld. De Moeder Gods houdt haar sluier beschermend ("pokrov" betekent bescherming) en biddend op voor de gehele Kerk, gesymboliseerd door het grote kerkgebouw in de achtergrond. Achter de Moeder Gods volgt een stoet heiligen. Het gebed van de Moeder Gods richt zich op Christus, die in de hoek linksboven is afgebeeld. Volgens de legende zou de Moeder Gods elke vrijdag verschijnen en zo werd het wonder ook wel het "gewoontewonder" genoemd. In het onderste deel van de ikoon is de hymnendichter Romanos Melodos, diaken in de Blachernenkerk in Constantinopel, afgebeeld. Hij moest tijdens de Kerstliturgie zingen voor het keizerlijk paar, maar was niet gezegend met een fraaie stem. Na bezoek van de Moeder Gods in een droom (rechtsonder) waarbij de Moeder Gods hem tekst en muziek in de mond stopt, kon Romanos zeer fraai zingen. Zo is hij de dichter geworden van het beroemde Kerstkondakion en vele andere hymnen ter ere van de Moeder Gods. Hij staat centraal afgebeeld, zingend voor keizerin Theodora en haar gemaal Leo VI de Wijze (links).

KERKJE VAN GARMERWOLDE

Voorzichtig duwen we het smeedijzeren hek open en wandelen tussen oude zerken door naar de ingang van kerkje van Garmerwolde. Deze van oorsprong grote romano-gotische kerk werd in de 13e eeuw gebouwd en is nu eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken. Het treft, één van de sleutelbezitters opent voor ons de kerkdeur, dan zijn we alleen. Het is stil worden van zoveel schoonheid. De zon laat liefkozend haar licht strijken langs aandachtspunten en lijkt zo hun schoon te benadrukken.



Al meteen vallen de prachtige versieringen in de gewelven op. Op de liturgische tafel ligt attent een verrekijkertje, we halen de vier evangelisten moeiteloos dichterbij. Maar ook de afbeeldingen uit het leven van Maria op de gewelven van de noordelijke dwarsarm zijn prachtig. En wat valt er nog te zeggen bij passieverhalen in de zuidelijke dwarsarm. Het lijden van Christus lijkt in de schilderijen opnieuw tot leven te komen. We wandelen tussen de banken door, kijken wat besmuikt naar de herenbank met het hoge gesneden rugschot. De wapens van Bernhard Julsingh en Decia Rengers zijn hierop aangebracht, de bank dateert uit 1669. Voor God is iedereen gelijk, flitst door me heen.

Fraai is ook de rijk gesneden preekstoel tegen de houten wand. In 1856 werd wegens zeer slechte conditie het schip van de kerk, de lange poot van het kruis, afgebroken en de wand geplaatst. De engelfiguurtjes tegen het achterschot en het klankbord zorgen, ondanks de amputatie, voor een lichte en bemoedigende toon. Vanaf een bank heb ik zicht op het gerestaureerde orgel. Over de klank is men tevreden, toch zijn er plannen voor een vervolg restauratie, zodat het geluid optimaal wordt. Onder het orgel, het eigenlijke koor, is nog de piscina. Een stenen bekken met gootsteen, dat via de muur in een soort waterspuwer uitmondt. Boven de piscina hing een keteltje met 2 tuiten. Voor de Mis waste de pastoor zijn handen met water uit de ene tuit, na de Mis met water uit de andere. Het waswater stroomde weg door de goot naar buiten, vandaar het gezegde: Gods water over Gods akker laten stromen.



Zijn de gewelven prachtig, ook de hardstenen vloer mag er wezen. Grafzerken vertellen over de gelovigen van toen. Zo zijn er de grafzerken met gebeeldhouwde wapens en randversieringen van de borgheren en dames van de Tackenborgh en de Geldersmaborg. Tragische humor is er zeker, de zerk van predikant Hermannus Sebastiani (overleden in 1672) is daarvan een sprekend voorbeeld. Hij werd 95 jaar oud, maar overleefde zijn zes vrouwen. Het kost moeite de woorden te ontcijferen, maar het vers op zijn grafsteen mag er wezen:

'Wat is werelds vals bedrijf,
Ick bracht 't aen 't 6 wijf,
en meende 't waer gewonnen.
Nu ben ik kout en stijf,
hieronder ligt mijn lijf,
als van de doot verslonne.'

We nemen in een lange blik afscheid van het kerkinterieur en wandelen rond deze unieke kerk. De verschillende verbanden in het metselwerk vertellen over kunstzinnigheid en vroomheid; alleen het mooiste telt. De hoeken van het afgebroken schip zijn deels opgemetseld. Als een monument...

Aly Brug

www.Overbrugd.blogspot.com

(eerder verschenen in Christelijk Weekblad)

